

БОРИСЁНОК Ю.А.

НА КРУТЫХ ПОВОРОТАХ БЕЛОРУССКОЙ ИСТОРИИ: ОБЩЕСТВО И ГОСУДАРСТВО МЕЖДУ ПОЛЬШЕЙ И РОССИЕЙ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XX в. / Отв. ред. ПРОФ. Г.Ф.МАТВЕЕВ. — МОСКВА, 2012. — 352 с.

БОРИСЬОНОК Ю.А.

НА КРУТИХ ПОВОРОТАХ БІЛОРУССЬКОЇ ІСТОРІЇ: СУСПІЛЬСТВО Й ДЕРЖАВА МІЖ ПОЛЬЩЕЮ ТА РОСІЄЮ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XX ст. / Відпов. ред. проф. Г.Ф.Матвеев. — Москва, 2012. — 352 с.

Ім'я Юрія Аркадійовича Борисьонка добре відоме переважній більшості істориків: від 1991 р. він працює в московському науково-популярному історичному журналі «Родина», із 2007 р. — на посаді головного редактора. Рецензована книга являє собою не монографію, як сказано в анотації, а радше історичні

нариси, як підкреслено в її «Змісті». Професія наклала свій відбиток на стиль книги — він публіцистичний, і водночас цілком відповідає науковим стандартам. Досліджуваною проблемою стала кампанія білорусизації: 40% обсягу автор відвів документам союзного центру з цієї проблеми та пов'язаній із нею темі визначення кордонів Білоруської РСР. Майже 25% авторського тексту займають історичні нариси до початку XX ст., які тематично перегукуються з головним сюжетом.

У великому історіографічному вступі Ю.Борисьонк аналізує наукову літературу, пов'язану з темами визначення кордонів Білорусії як радянської республіки, і кампанією білорусизації, що розгорнулася одразу після утворення СРСР, тобто навесні 1923 р., коли XII з'їзд РКП(б) схвалив політичний курс на коренізацію (тобто укорінення) радянської влади в національних республіках і районах. Виявляється, що польська історіографія, присвячена переважно польсько-білоруському прикордонню, більш солідна, аніж білоруська та російська, разом узяті.

Слід зазначити, що цією темою займалися лише колектив упорядників видання «Білорусизація, 1920-ті роки: Документи й матеріали», що з'явилося 2001 р. в Мінську та авторка монографії «Радянська білорусизація як дорога до народу: ілюзії або реальність?», котра побачила світ у Празі 2012 р., А.Маркова (свого часу вона переїхала у Чехію й тепер працює в Карловому університеті). Як зауважує Ю.Борисьонк, А.Маркова схильна стверджувати, що радянська білорусизація таки була реальністю, а не ілюзією. Доводиться вірити такому висновку, оскільки дістати цю книгу в Києві було неможливо. Мабуть, вірити можна, тому що авторський аналіз цієї монографії не стільки критичний, скільки компліментарний. На мою думку, однак, дихотомічна пара «ілюзія — реальність» — суто штучний конструкт. Кампанії коренізації була властива внутрішня суперечливість суто об'єктивного характеру. Це можна показати на прикладі більш знайомої нам українізації. Під час гострої кризи на Кубані

в 1932 р., розв'язуваній Й.Сталіним за допомогою голодомору, радянську українізацію вперше в офіційній постанові ЦК ВКП(б) розподілили на «більшовицьку» та «петлюрівську». Обидва різновиди були взаємопов'язаними й цілком реальними, а для знищення наслідків другого вожді ВКП(б) застосували такий страхотливий спосіб, як терор голодом.

Рецензована книга, навіть усупереч намірам автора, набула в наші дні надзвичайної актуальності. Обтяжені академічними званнями московські історики вже давно переглядають фундаментальні засади ленінсько-сталінської національної політики. Причому переглядають аж ніяк не в бік критичного осмислення цієї політики, аби показати її пов'язаність із терором голодом, не кажучи вже про менш моторошні репресії, а в бік повернення до дореволюційного конструкту «російського світу». Політика більшовицьких вождів ґрунтувалася на визнанні білорусів та українців об'єктивно існуючими націями, які повинні мати власну державність і національні кадри в усіх сферах управління, а також користуватися рідною мовою в навчальних закладах, установах науки, культури, у пресі та на радіо. Білорусизація, як на великому фактичному матеріалі переконливо доводить Ю.Борисьонок, досягла головної мети: «Створення республіканської еліти, усім зобов'язаної й щиро відданої новій владі, яка при цьому володіла місцевою ситуацією та мовою» (с.103). До цього треба додати те, чого автор не підкреслив: політика коренізації знімала тавро окупаційності з радянської влади, котра в «національних окраїнах» колишньої Російської імперії насаджувалася залізом і кров'ю.

Ю.Борисьонок підкреслює, що керівники радянської Росії погоджувалися з наслідками політики коренізації тільки тому, що вона була прагматичною. Серед них, однак, знаходилися шовіністичні «держиморди» (якщо послуговатися виразом В.Леніна у продиктованому ним в останній день 1922 р. матеріалі «До питання про національності або про “автономізацію”»), яких ця прагматика не влаштувала. Зокрема, автор цитує наркома землеробства РСФРР О.Смирнова, котрий на засіданні оргбюро ЦК РКП(б) 4 листопада 1925 р. заявив: «Ви з білорусизацією, чи як вона там називається, не по силах закрутили. Так, що вся ця історія тхне буржуазною нісенітністю. Вона вам таку підготує молодь білоруську, що від неї комунізмом і не пахнутиме» (с.339).

Проявляючи політкоректність, Ю.Борисьонок не згадує прізвищ сучасних московських істориків, які виявили цілковиту солідарність із «держимордами» 1920-х рр. Проте він наводить недавні висловлювання мінського політолога В.Шимова, котрий «у спекулятивних цілях заперечує не що-небудь, а саме поняття “східного слов'янства”». І далі цитує: «Говорячи про Білорусію як про частину східнослов'янського мовного простору, слід сказати кілька слів про саме поняття “східні слов'яни”. Термін “східні слов'яни”, уживаний в одному смислового ряді з західними слов'янами, дещо лукавий. Цей термін було введено в обіг у ХХ ст. як результат більшовицької національної політики, спрямованої на формування трьох самостійних націй – російської, білоруської та української. Саме в такому контексті й з'явився термін “східні слов'яни” як збірне найменування. У цьому збірному значенні він витісняє поняття “росіяни” (“русские”), що використовувалося до революції» (с.54).

«Кілька слів» політолога В.Шимова слід доповнити розглядом концепту «єдина давньоруська народність», яка нібито розпалася після монгольської навали на три самостійних народи. До революції цей концепт засвідчував неперервність існування росіян («русских») не тільки у просторі, що неухильно збільшувався, але й у часі. Однак більшовики скористалися дуалізмом радянської влади (сконструйованої як диктатура парткомів, поєднана з управлінською владою виконкомів рад), щоб розв'язати національне питання у зручний для них спосіб. Радянські національні держави могли набувати статусу «незалежних» або «на рівних правах» входить у «союз нерушимий республик свободных». Влада існуючих у них радянських органів була цілком реальною. Але ці органи підпорядковувалися партії, будованій як «єдина й неподільна» організація з державним статусом. Довіряючи управлінську владу виконкомам рад, більшовицькі вожді нічим не ризикували, адже розбавлені певною кількістю безпартійних депутатів виконавчі комітети залишалися додатковою формою існування підвладної цим вождям партії.

Наявність української й білоруської національних держав, утворених відповідними народами, змушувала в радянські часи переглянути концепт «єдиної давньоруської народності». Його adeptам, котрі не перевелися і в незалежній Україні, доводиться тепер заперечувати об'єктивно існуючий вектор розвитку людських спільнот: від роду-племени стародавніх часів до народностей із постійно ускладнюваною соціальною структурою, потім – до етнонацій, і в наші дні – до політичних націй.

У своїх історичних нарисах Ю.Борисюнок розглядає ще одне принципове питання: сприяла політика білорусизації появі білоруської етнонації, чи радянська влада визнала цю політику необхідною, щоб нейтралізувати загрозу з боку білоруського визвольного руху? Останній може відбуватися тільки тоді, коли існує його носій – населення, котре перетворюється на національну спільноту.

Важко сумніватися в тому, що білорусизація сприяла розвитку білоруської етнонації. Із цією політикою були пов'язані утворення радянської республіки з державним статусом, істотне розширення її кордонів за рахунок території Росії та України, поява управлінських кадрів місцевого походження, використання рідної мови в навчанні, діяльності управлінських структур, культурних закладах, засобах масової інформації. Про білоруську політичну націю говорити не доводиться, у комуністичній країні вона не могла б виникнути. Замість неї кремлівські ідеологи висунули мертвонароджений концепт «радянського народу» як «нової історичної спільноти» – одну на всі республіки тієї псевдофедерації, якою був СРСР. Проте що було первинним у випадку Білорусії або України – непереборний потяг народів до суверенізації своїх республік, чи політика коренізації, здійснювана з метою надання ще не визрілим остаточно етнічним націям псевдодержавності, але з усіма її зовнішніми атрибутами?

Ю.Борисюнок не зміг розв'язати цю проблему в переконливий спосіб. На с.61 він пов'язує ідею білорусизації винятково зі Й.Сталіним, причому появу її датує двома роками раніше проголошеного XII з'їздом РКП(б) курсу на коренізацію. Сама ідея білорусизації відривається від концепту коренізації й

оголошується тактичним ходом «вождя народів», спрямованим на нейтралізацію і придушення польського впливу на Білорусію після війни 1920 р. та укладення Ризького миру. Тут таки автор зазначає, що тактичний хід (мабуть, уже як здійснювана політика, а не ідея) приніс побічний підсумок стратегічного значення – збереження й розвиток білоруського етнічного та мовного начала у ХХ ст.

Продовжуючи ланцюг своїх узагальнень, автор на с.103 зазначає: «Після Ризького миру Польща опинилася в дуже вразливій ситуації, увібравши у себе території, що виходили за межі етнічного ареалу польського народу. Прагматично налаштована частина радянського керівництва оперативно оцінила ситуацію і зробила ставку на сучасний за тих часів проект будівництва націй на сході Європи. Українська й ще більшою мірою білоруська нації, так само, як українська та ще більшою мірою білоруська мови, були тоді значною мірою «уявленими спільнотами» і уявленням мовним простором. Кабінетний теоретик Сталін, проте, застосовував довгочасний тактичний хід, який дозволив радянській владі впродовж усього міжвоєнного періоду забезпечити не тільки стабільність на кордонах, але й значну стратегічну перевагу у протистоянні з Польщею».

Отже, білорусизація тут пов'язується з темою радянсько-польських відносин у міжвоєнний період. Причому цей сюжет знаходить свою кульмінацію в оформленні палітурки: обернені один до одного профілі Ю.Пілсудського та Й.Сталіна поєднуються з образом Білорусії, який уособлює зображення білоруського юнака на тлі карти республіки.

Безумовно, у здійсненні білорусизації й українізації більшовицьке керівництво враховувало радянсько-польські відносини. Однак мета політики коренізації полягала в укоріненні влади Кремля в неросійських регіонах країни. Не можна погодитися з автором і в оцінці білоруського та українського населення, яке під впливом радянської влади пройшло нібито шлях від «уявлених спільнот» до повноцінних націй. Помітно, що Ю.Борисьонок вкладає інший зміст у термін Б.Андерсона. Американський фахівець називав такою спільнотою будь-яку націю на всіх етапах її розвитку: «Вона *уявлена*, – писав він, – тому що представники навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшості зі своїх співвітчизників, не зустрічатимуть і навіть не чути будуть нічого про них, і все ж в уяві кожного житиме образ їх співпричетності»¹.

Підіємо підсумки. Розглянуті історичні нариси дають цікавий матеріал для роздумів на тему білорусизації. Праця А.Маркової «Радянська білорусизація як дорога до народу: ілюзія або реальність?», якщо повірити на слово Ю.Борисьонкові (ця книга, як уже зазначалося, виявилася недоступною в Києві), теж цінна для розуміння суті справи. На українську тему маємо два дослідження: колективну монографію «Українізація» 1920–30-х років: передумови, здобутки, уроки», видану Інститутом історії України НАНУ 2003 р., і монографію О.Борисьонок (дружини автора розглядуваних історичних нарисів) «Феномен радянської українізації», яка з'явилася в Москві 2006 р. Маємо

¹ Андерсон Б. Уявлені спільноти. – К., 2001. – С.22.

також фундаментальну працю нащадка українських менонітів, які емігрували в Канаду, гарвардського професора Т.Мартіна «Імперія “позитивної дії”: Нації й націоналізм у СРСР: 1923–1939». Ця книга побачила світ 2001 р. Історики у країнах колишнього СРСР ще не оцінили її належним чином, хоча їх інтерес засвідчила поява перекладів на російську та українську мови.

Отже, кампанія коренізації 1920–1930-х рр. має свою історіографію. Суто з подієвого погляду її висвітлено достатньою мірою. Однак зв'язок з іншими аспектами внутрішньої політики Кремля в існуючій літературі не простежується. Автори надають перевагу певним аспектам кампанії, не звертаючи пильної уваги на їх сукупність. Зокрема, Ю.Борисьонюк простежує хід білорусизації здебільшого під кутом зору радянсько-польських відносин. Т.Мартін схильний переоцінювати позитиви тих заходів, забуваючи про те, що імперія «позитивної дії» одночасно була «імперією зла». Натомість колективна праця українських істориків зосереджується переважно на негативних аспектах кампанії. Навіть термін «українізація» автори беруть у лапки, підкреслюючи тим самим докорінну відмінність від заходів, здійснюваних керівництвом УНР.

Очевидно, студіювання порушеної проблеми слід продовжувати. Дослідники повинні взяти до уваги висновки попередників і, мабуть, розглядати радянську коренізацію як цілісний процес, котрий супроводжувався як позитивними, так і негативними наслідками.

С.В.Кульчицький (Київ)